

- 80 Frederiksen 2014, s. 96.
 81 RAK, Midlertidige ministerium for sønderjyske anliggender, Statsministeriets komité vedr. genforeningsfestlighederne nr. 1, afskrift af programmet for genforeningsfestligheder dag 2.
 82 RAK, Midlertidige ministerium for sønderjyske anliggender, Statsministeriets komité vedr. genforeningsfestlighederne nr. 1, afskrift af programmet for genforeningsfestligheder dag 2.
 83 Adriansen 2003 I, s. 146-149.
 84 Flensborg Avis 12.07.1920.
 85 Hejmdal den 12.07.1920.
 86 Henrik Becker Christensens kapitel i Hansen & Rasmussen 2009, s. 242, Adriansen 2003 I, s. 149.
 87 RAÅ, O.D. Schacks privatarkiv: RA0664 Genforeningen I acc. 1689-21, afskrift af Schacks tale.
 88 RAÅ, O.D. Schacks privatarkiv: RA0664 Genforeningen I acc. 1689-21, afskrift af Schacks tale.

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel befasst sich mit der Bedeutung der dänischen Nationalflagge, Dannebrog, und besonders in dem Abstimmungsjaar 1920. Dabei liegt der Schwerpunkt auf den Gebrauch der Flagge in der 1. Zone, am 10. Februar, und am Tag der Wiedervereinigung auf Dybbøl am 11. Juli.

Der Artikel beschäftigt sich mit den zentralen und unterschiedlichen Rollen, die Dannebrog bei diesen beiden Tagen einnahm. Der Artikel untersucht durch Material aus den beiden großen Grenzland-Zeitungen *Hejmdal* und *Flensborg Avis*, wie man Tausende von Fahnen für Nordschleswig besorgen musste, und wie diese Arbeit vor sich ging. Der Artikel beschäftigt sich auch mit der Rolle des Dannebrog als Teil des nationalen Wahlkampfes bei der Abstimmung im Februar. Keiner zweifelte daran, was die rot-weissen Farben zu bedeuten hatte, und die Flagge wurde somit ein wichtiges Mittel im Wahlkampf. Sie spiegelte auch den Wunsch der Bevölkerung, das lebendige Dänischtum in mehreren Regionen von Nordschleswig zu markieren. Bei der Wiedervereinigungsfeier in Dybbøl war der Wahlkampf durch Feier abgelöst und die Fahne bekam jetzt einen anderen Ausdruck. Dannebrog war jetzt Symbol der Feier und der Feierlichkeit der Wiedervereinigung. Die Feier auf Dybbøl war von Zeremonien und Ritualen geprägt, in denen die Fahne eine zentrale Rolle spielte. Die Fahnenrituale markierten den Übergang von der deutschen Zeit und die Aufnahme in dem neuen dänischen Staat. Es war deutlich, dass Dannebrog verschiedene Ausdrücke hatte, je nachdem, wo die Flagge eingesetzt wurde, und auch welche Bedürfnisse zum gegebenen Zeitpunkt im Vordergrund standen. So wurde die Fahne ein bedeutungsvolles nationales Symbol, sowohl im Wahlkampf wie auch in der Feier der Wiedervereinigung.

Valdemar Ammundsen – Sønderjyllands første biskop efter Genforeningen

AF STEN HAARLØV

Efter Genforeningen i 1920 blev Valdemar Ammundsen valgt til biskop i Haderslev stift. Han fik stor betydning for overgangen til Folkekirken i Sønderjylland efter Genforeningen, og den såkaldte "ammundske linje" var et udtryk for hans arbejde for, at kirken skulle rumme alle mennesker i hvert sogn – både dansk- og tysksindede. I denne artikel analyseres Ammundsens betydning som "Genforenings-biskop" i Sønderjylland.

Indledning

Som den første biskop over det nyoprettede Haderslev stift kom Valdemar Ammundsen til at indtage en nøgleposition i det sønderjyske kirkeliv efter Genforeningen. Han er blevet kaldt "Genforenings-biskoppen", hvis hovedopgave det var at indlemme den nordslesvigske del af det tidligere Slesvig stift i den danske Folkekirke.¹

Der er stor enighed om, at han var den rette mand på posten.

Haderslev stift blev etableret 30. juni 1922, og det fik som konsekvens, at Nordslesvig/Sønderjylland blev delt på langs, hvorved Kongegrænsen blev brudt. Den vestlige del gik til Ribe stift, mens den østlige sammen med området op til syd for Horsens kom til at udgøre det nye Haderslev stift.²

Ikke mindst den sønderjyske del af det nye stift bød på udfordringer for den nyvalgte biskop. Det skønnes, at det tyske mindretal i 1920'erne udgjorde 25-30.000 mennesker, hvoraf en betragtelig del havde deres bopæl i det østlige Sønderjylland.³

At Ammundsen blev betragtet som den rette person til at formidle denne overgang til den danske kirke, er et synspunkt, som deles af flere. Den sønderjyske historiker, Lars N. Henningsen, skriver således i *Sønderjyske Årbøger* 2004, at Valdemar Ammundsen var den "helt rigtige mand til at formidle dette kunststykke."⁴

Ammundsens biskopkollega Hans Fuglsang-Damgaard, Københavns stift, som selv var sønderjyde, udtalte efter Ammundsens død i 1936:

”Hans navn vil gå over i historien som den første biskop i det genvundne Sønderjylland. Han havde så mange egenskaber, der gav ham gode betingelser for at udføre et arbejde i den åndelige genforenings tjeneste – hans navn er indskrevet i Sønderjyllands historie – og hvad mere er: i sønderjydernes hjerter.”⁵

Ammundsen blev 2. februar 1923, 47 år gammel, udnævnt til biskop i Haderslev stift efter godt 20 år som professor i kirkehistorie ved Københavns Universitet. Han havde ikke tidligere været præst og måtte derfor først ordineres. Det blev han 18. februar 1923 og ugen efter bispeviet i Københavns Domkirke. Søndag den 15. april 1923 holdt han sin indsættelsesprædiken ved gudstjenesten i Haderslev Domkirke.

I artiklen gives et indtryk af den danske kirkes førstemand i Sønderjylland efter Genforeningen. Hvem var han? Hvilke erfaringer medbragte han til Sønderjylland? Hvordan greb han den kirkelige genforening mellem den sønderjyske landsdel og det øvrige Danmark an? Hvordan så han på forholdet mellem danske og tyske i stiftet?

Kilder og litteratur

Mine studier baserer sig især på det trykte kildemateriale i Frode Beyers bog, *Valdemar Ammundsen, Liv og Tanker*, hvori der er aftrykt et bredt udsnit af Ammundsens taler, prædikener, dagbogsnotater og andre optegnelser af privat karakter. Sammen med Frode Beyers egen tekst giver det et facetteret indtryk af Ammundsens liv og virke.⁶ Hans tre år ældre bror, biskop John Ammundsen, har skrevet bogens første afsnit om barndoms- og ungdomsårene. Desuden bygger min artikel på Ammundsens egne trykte skrifter, artikler og taler, som det har været muligt at fremskaffe.⁷

Endelig har jeg benyttet mig af en omfattende sekundær litteratur, ikke mindst af professor emeritus i kirkehistorie Jens Holger Schjørrings indsigtfulde studier af Ammundsen og især dennes internationale orientering og position i samtiden. Trods Ammundsens fremtrædende rolle i samtiden findes ingen samlet fremstilling af hans betydning og position. Øvrigt benyttet litteratur fremgår af litteraturlisten. Citater af Ammundsen er noteret efter nutidig retskrivning.

Den ”ammundsenske linje”

En gennemgående og karakteristisk linje i hans virke som ”Genforeningsbiskop” er efterfølgende blevet benævnt ”den ammundsenske linje”.⁸ Det gælder både i kirkeligt regi og i forhold til det nationale spørgsmål.

Ammundsen valgte allerede ved sin indsættelse som biskop i Haderslev Domkirke at anslå denne kirkepolitiske linje.⁹ Forfatteren til bogen om Ammundsens liv og tanker, Frode Beyer, der selv var biskop over Haderslev stift (1956-64), tøvede ikke med at kalde det for ”et program, når han i sin tiltrædelsesprædiken valgte at tale om den gode hyrde, der vil, at der skal være én hjord og én hyrde.”¹⁰ I sin prædiken sagde Ammundsen også: ”Mit begær er at tjene i forskellige kredse med det samme evangelium til fremme af det samme Kristusliv.”¹¹

Ammundsens grundsynspunkt var, at det kristne budskab er hævet over nationale og kirkelige forskelle. ”Vi trænger netop i Nordslesvig til at fastholde, at kirken er større end alle partier, og Guds rige større end kirken”,¹² fastslog han i en artikel i Dansk Kirkeliv fra 1928 og henviste her også til præstens primære opgave, ikke mindst i Sønderjylland:

”En præst skal først og fremmest være *præst*. Netop det. Befolkningens krav hjælper os her i virkeligheden til at besinde os på vort egentlige kald. Han skal for eksempel ikke være national agitator. Adskillige har her brændt sig. Ikke blot tysksindede og ligegyldige, men varmt dansksindede er undertiden bleven alvorlig frastødt, hvis de syntes, at en præst bragte national politik på prædikestolen.”¹³

Kirkens nationale neutralitet. Internationalt engagement.

Dermed fik helsognstanken også en folkelig og identitetsmæssig begrundelse, nemlig den sønderjyske eller slesvigske virkelighed, som i adskillige tilfælde er kendetegnet ved en flerstrengt identitet, både inden for familien og i samme person. Ammundsen havde øje for disse nationale forskelle og blandede identiteter i Sønderjylland.¹⁴ Men selv om bølgerne kunne gå højt på grund af familiens nationale særpræg og politiske uenighed, var der under spændingen dybt nede en følelse af fællesskab.¹⁵ Ikke mærkeligt – føjede Ammundsen dog til – at selv udlændinge, som kender til mindretalsforhold, for eksempel i Østeuropa, kunne have svært ved at forstå ”Slesvigs egenart”.

Der er næppe tvivl om, at Ammundsens betoning af den gensidige respekt mellem tysk og dansk havde sit udgangspunkt i Sønderjyl-

lands særlige (kirke)historie, der er benævnt som "den slesvigske linje" /"Zweiströmigkeit" /"helsogns-tanken", hvor "Zweiströmigkeit"¹⁶ har været et vilkår for samlivet mellem to befolkningsdele midt i en flerproget kulturel virkelighed.

Ammundsen har kunnet forstå sin forgænger i Slesvig, biskop Kaftans syn på "kirkens nationale neutralitet", når denne i en kirkebladsartikel fra år 1900 hævdede, at

"Kirkens opgave er rent religiøs; den skal hverken tjene tyskhedens fremme eller danskhedens bevarelse, og dette gælder så meget mere, som der ikke findes nogen væsensforskel mellem dansk og tysk kristendom, og som præsterne mest er landets egne børn."¹⁷

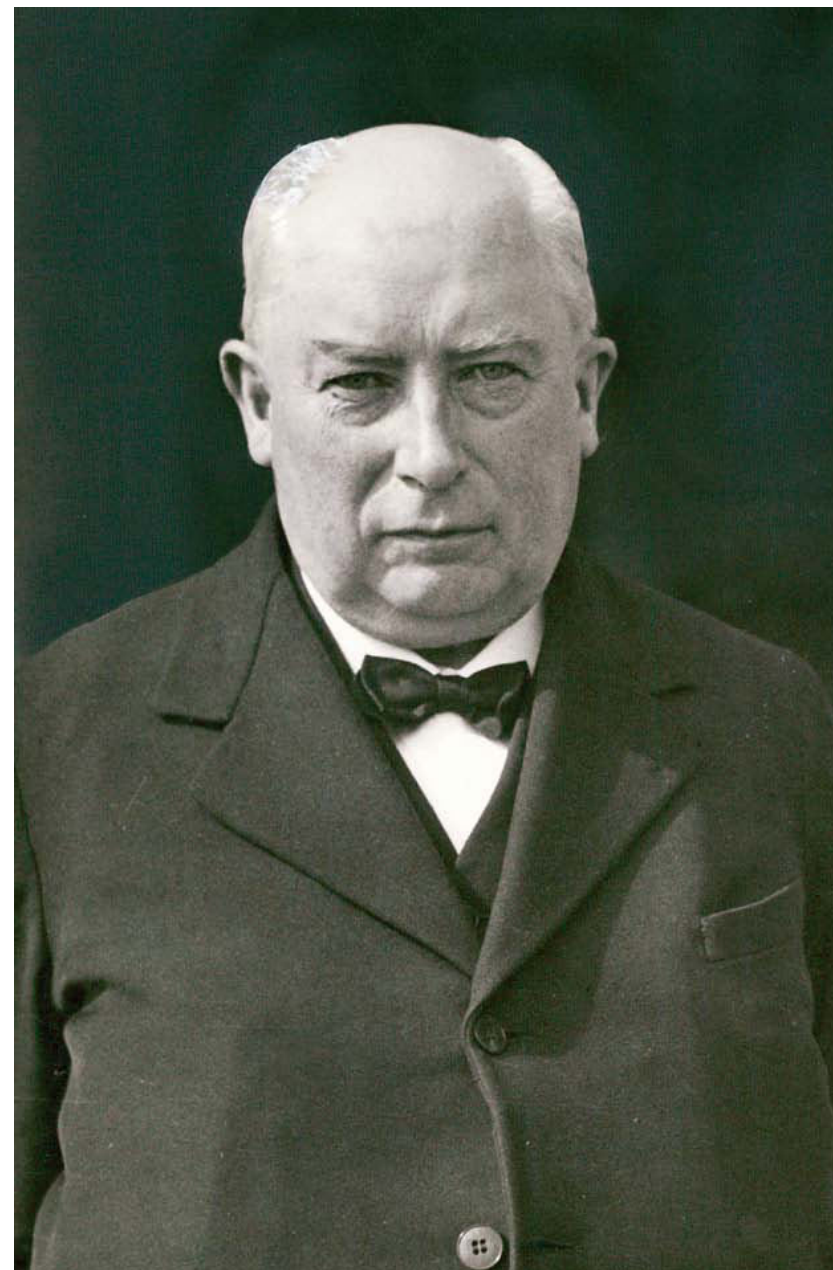
Ammundsen kunne for eksempel notere en lignende tanke i sin dagbog i 1927: "Nu gælder det om at holde fast på følgende: "Gud og hans Rige først. Ubetinget [...] Det kommer ikke an på, at *min* sag får fremgang, end ikke Danmarks sag, men Guds; deri er også indbefattet alt, hvad der er berettiget i folkets sag."¹⁸

Ammundsen så lige fra starten de særlige udfordringer, han skulle møde i det flerkulturelle Sønderjylland. Han fastholdt sin rummelige linje frem til sin død i 1936 – også under indtryk af den nazistiske magtovertagelse i Tyskland og udløberne heraf i grænselandet. Så sent som under en afstemningstale på Haderslev Højskolehjem 10. februar 1933 understregede han sit grundsyn med følgende ord:

"Jeg hører til dem, der på embedsvegne også har en tjeneste at øve overfor tyske, og aldrig har jeg følt mindste modsætning mellem kærligheden til det danske folk og bestræbelse for at give en håndsrækning også til dem, hvis sympatier er tyske."¹⁹

Denne kurs forfulgte han altså, også i den "nationale kamptid", som kendetegner 1930'ernes grænseland. Denne principielle – og tolerante – indstilling over for de to nationaliteter i sit stift fraveg han ikke. Selvom han i højeste grad var opmærksom på faresignalerne fra syd, herunder den nazistiske inficering i det tyske mindretal i Sønderjylland, så var hans ideal lige til det sidste den fælles og udelte menighed af danske og tyske. Altså det slesvigske *helsogn* og gerne med en præst, der kan betjene sig af begge sprog, en "helsogns-præst".

Således kunne han skrive i et af sine sidste breve før sin død i 1936, at hovedsagen ikke var en eller to præster, her kunne sognets størrelse

Valdemar Amundsen var biskop for det nyoprettede Haderslev stift fra 1923 til sin død i 1936. Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

virke ind, men hovedsagen var "den kendsgerning, at Det nye Testamente kun kender én menighed på hvert sted, og at en spaltning ud fra det apostoliske synspunkt er synd."²⁰

Ammundsen var derfor heller ikke nogen begejstret fortæller for den kirkelige frihedslovgivning, som gav mulighed for at grundlægge valg- og frimenigheder. "Det er nødvendigt at have denne frihed; til tider er det nødvendigt at bruge den, – men det er altid kun på grund af vor ufuldkommenhed."²¹

Ammundsens åbne indstilling rakte også ud til andre europæiske kulturer og mindretal. På et internationalt kirkeligt møde i Geneve i 1932 beklagede repræsentanter for de bulgarske mindretal på Balkan sig over ikke at kunne leve som "bulgarer". Ammundsen replicerede på mødet: "Ved vor grænse er vi for længst kommen ud over den metode; vi lader folk være danske eller tyske, som de selv vil og få den dertil svarende betjening i skole og kirke."²²

Hans helsognssyn i Haderslev stift blev stærkt udfordret af nationalsocialismens indtrængen i det tyske mindretals rækker. Resultatet af den tilspidsede spænding i grænselandet blev en øget tilgang til og politisering af den tyske frimenighed, som var grundlagt i 1923 og var en del af *Die evangelisch-lutherische Landeskirche Schleswig-Holsteins*, og også styret og betalt sydfra.²³

I kraft af sit internationale engagement rejste han flere gange igennem Tyskland til økumeniske konferencer. Og Ammundsen kom derved tæt på flere engelske og tyske teologer, blandt andet Dietrich Bonhoeffer fra den tyske Bekendelseskirke.²⁴ Såvel Hitlers suspension af ethvert demokrati som arierpragraftens vedtagelse i 1933 fik ham tidligt til at indse alvoren i den nazistiske racefanatisme og andre sider af den totalitære ideologi. Som en af frontfigurerne på disse konferencer – blandt andet i den serbiske by Novi Sad og i Sofia i efteråret 1933 og på Fanø i 1934 – optrådte han både som mødeleder, taler og medforfatter til resolutioner fra disse møder. Ammundsen fandt på flere måder, at den tyske Bekendelseskirke ikke gik langt nok i sin afvisning af den nazistiske ideologi, fordi Barmenteologerne alene holdt sig til den teologiske og kirkelige bekendelsesdel. For eksempel indeholdt Barmen-erklæringen i 1934 ingen udtalt kritik af den nazistiske raceideologi eller af dens knægtelse af elementære demokratiske rettigheder.²⁵

Det var, ifølge Ammundsen, det samme som at standse på halvvejen. Han mente, at kristne også har en forpligtelse til at realisere Kristi vilje

i samfundet. Og det lod sig ikke gøre, når fører og kansler gjorde sig selv til gud og krævede absolut lydighed.²⁶

Den "ammundsenske linje" var således ikke ensbetydende med en udglattende endsige konfliktsky indstilling til omverdenen. For hans målestok for, hvad der var sandhed, ret og rimelighed, hentede han fra sin kristne tro. Som Schjørring med rette fremhæver: "Der var ansigt til ansigt med nazismen tale om en sandhed, der var ubetinget forpligtende", og her kunne han ikke med sit kristne ståsted acceptere noget forlig på halvvejen.²⁷ Og måske netop hans deltagelse i den tyske kirkekamp afdækker og præciserer en vigtig side hos Ammundsen og i hans kirkepolitiske holdning: Han var formidlingsteolog, men ikke for enhver pris!²⁸ Den kristne tro ville for ham være misforstået, hvis den kun havde med den åndelige side af menneskelivet at bestille. Guds rige var også af denne verden. Derfor måtte han protestere mod den nazistiske ideologi.

De tiltagende spændinger i grænselandet og den almindelige folkekirkelige virkelighed betød, at idealet om helsognet i Ammundsens sidste leveår havde trange kår. Han konstaterede nøgternt i brevet kort før sin død, at efter den tyske frimenighed var kommet, var

"... sagen jo blevet uendeligt meget vanskeligere. Men vi bør altid se hen imod det mål, at atter det skilte bøjer sig sammen. Jeg indrømmer også, at måske ville nationalsocialismens indtrængen have sprængt den orden, som jeg tror, havde været den rette. Men det er for mig intet bevis på, at den er forkert – tværtimod. Efter mit syn har den kirkelige nationalsocialisme, altså især Deutsche-Christen, i en enestående grad virket kirkeligt forvirrende og nedbrydende i vort naboland."²⁹

Valdemar Ammundsen – på vej til Sønderjylland

I dette og de følgende afsnit præsenteres Valdemar Ammundsen, inden han i 1923 blev biskop i Haderslev stift. Han blev født i 1875 i Nørre Felding i Vestjylland, men voksede op på præstegården Pjedsted mellem Vejle og Fredericia. Sønderjylland var tidligt i hans tanker. Allerede som dreng læste han flittigt i *Flensborg Avis*, og forældrene – sognepræst Peter Ammundsen og hustru Frederikke Ammundsen – stammede begge fra Fredericiaegnen og havde oplevet 1864 tæt på. "Tabet af Slesvig var en hjertesorg, det mærkede vi børn tydeligt", som Valdemars ældre bror, John Ammundsen, har beskrevet det.³⁰

Faderen døde, da Valdemar var 14 år, og han flyttede med sine søskende og mor til København. I 1893 blev han student fra Borgerdydsskolen på Christianshavn, og også her var hans sønderjyske interesse blevet holdt vågen, især via skolens rektor, Johannes Helms, der i årene frem til 1864 havde arbejdet ved domskolen i Slesvig og i øvrigt var forfatter til sangen "Jeg elsker de grønne lunde".³¹

Da Ammundsen var påbegyndt teologistudiet, skrev han i sin dagbog: "Der bør ikke gå en dag, uden at Sønderjylland er i vore tanker."³² Han var en dygtig studerende og skrev guldmedaljeafhandling allerede som 20 årig. Han blev kandidat i januar 1899 med udmærkelse og fik tildelt et treårigt rejse- og studielegat, som han valgte at bruge på rejser til de kendte tyske universitetsbyer Erlangen, Halle og Berlin, hvor han sugede til sig på de teologiske fakulteter. Under studieopholdet blev han opfordret til at deltage i konkurrencen om professoratet i kirkehistorie ved Københavns Universitet, og han skrev store dele af afhandlingen på de tyske biblioteker og vandt konkurrencen på en afhandling om Novatianus og Novatianismen.³³ I foråret 1901 udnævntes han som 25-årig til professor i kirkehistorie, hvilket også dengang var usædvanligt.

Kong Christian X i samtale med amtmand Viggo Haarløv under et besøg i Haderslev 30. maj 1923. Valdemar Ammundsen står til højre i billedet. Museum Sønderjyllands Mediearkiv.

Han blev kaldt en "fremragende akademisk lærer", der var meget afholdt af de studerende.³⁴ Ammundsen tog fordomsfrit de nye historisk-kritiske metoder – den såkaldte "liberal-teologi" – i brug inden for sine fag og havde et "åbent blik til alle sider" – som en senere kollega sagde om ham i en mindeartikel.³⁵ Og ofte krydrede han sine forelæsninger med en smittende humor. En af hans studenter, Kaj Munk, sagde om ham, at han var berømt for at ødelægge sine virkelig gode historier ved selv at more sig hjerteligt over dem, ofte inden han var nået til pointen.³⁶ Ammundsen giftede sig 8. juli 1903 i Vigerslev kirke med Charlotte Balslev (f. 1877).³⁷

Aspekter og problemfelter i Ammundsens liv og virke

Ammundsen var et mangefacetteret menneske med synspunkter og bredt engagement i sin samtid og omverden. Hans teologiske position vil her blive belyst ud fra hans kritik af de unge og toneangivende danske præster og teologer, som dannede et arbejdsfællesskab omkring bladet *Tidehverv*. Grunden til, at hans teologiske udgangspunkt behandles først og relativt udførligt, er, at jeg er enig med Frode Beyer i, at Ammundsen havde sin kristendomsforståelse som et centralt omdrejningspunkt, både i sin tænkning og i det arbejdsliv, som blev hans.³⁸ Ammundsen skrev i de tidlige år om *Den unge Luther* (1907), om *Søren Kierkegaard* (1912), men det var i bogen *Social kristendom* (1931), at han tog et egentligt opgør med *Tidehverv*.³⁹

*Tidehverv*steologerne skilte sig ud i begyndelsen af 1920'erne som et "arbejdsfællesskab" af Danmarks Kristelige Studenterforbund og udgav i 1926 deres eget blad *Tidehverv*. De så sig som klassiske teologer, inspireret især af Augustin og Luther. Og de var præget af en stor desillusion på menneskehedenes vegne oven på værdisammenbruddet efter 1. verdenskrig. Og så havde de – og har de – en meget polemisk pen.

Ammundsens opgør i bogen *Social kristendom* med *Tidehverv*steologerne og deres "budskab" er af kirkehistorikeren Torben Christensen fremhævet som både "sagligt og velmotiveret", ja som en "blændende fremstilling".⁴⁰ Christensen mener ikke, at den teologiske forskning har ydet Ammundsens teologi retfærdighed. Og at det skyldes, at gengivelsen af Ammundsens position mere er baseret på personlige vurderinger og *Tidehvervs* polemiske og fordrejede gengivelse af Ammundsens teologi end et forsøg på at forstå og lade Ammundsen selv komme til orde.⁴¹ For gør man det, vil man ifølge Christensen opdage, at Am-

mundsens tænkning er alt andet end overfladisk, men har "i virkeligheden lige fra de tidlige professorår i sine grundtræk været principiel klar og konsistent."⁴²

Lad mig derfor kort trække nogle punkter frem i Ammundsens opgør med *Tidehverv*. Han måtte give Tidehvervsteologerne – hvoraf flere var hans gamle studenter – ret, når de kritiserede de daværende KFUM-kredse og kristne ungdomsbevægelser for at nære en overdreven tro på mennesket og for en moralistisk og sentimental Jesus-forkyndelse. Ammundsens hovedanke var, at Tidehvervsteologerne forkortede budskabet i Det nye Testamente. "I gør et udvalg "på eget eventyr" af Det nye Testaments forkyndelse og får ikke det *hele* med. Jeres selvbestaltede udvalg ender i en "ny subjektivisme"." Tidehvervsteologerne syntes at benægte "Det nye Testaments (og Luthers) stadige tanke, at der af troen fremspringer et nyt liv (jeg kalder det "etisk" uden at ville strides om denne glose)."⁴³

I *Social kristendom* fra 1931 skrev Ammundsen, direkte vendt mod *Tidehverv*/Barthianerne:

"Vi er under en forpligtelse, vi ikke tør svigte. [...] I har ikke kunnet overbevise os om, at det mål, vi har følt os tvungne ind under, er falskt. Jeres tale er alt for meget *jeres* tale. I kræver at være saglige, objektive og kredser dog bestandigt om eder selv – jeres tale er et udpræget eksempel på selvspejling. – I gør jeres egen erfaring til norm."⁴⁴

Ammundsen indvendte mod "den nedarvede Lutherdom", at den ganske vist var stærk i at forkynde forsoningen, nåden og dermed også den tillid, hvorpå man kunne dø som kristen. Men den forstod ikke med samme kraft at vise, hvordan man skulle *leve* som kristen.⁴⁵ Samme kritik rettede han mod sine unge Tidehverske modstandere: "I taler altid om menneskets egen krise. Det er sundt at begynde med sig selv. Men man må ud over sig selv – til Guds ord og til det samfund, hvoraf vi er en del."⁴⁶

For Ammundsen var således nerven i hans samfundsengagement klart *teologisk* motiveret. Han skrev for eksempel i *Social kristendom* om Jesus-skikkelsen, at han aldrig

"... åndeliggjorde – som kirken idelig senere – (Guds) riget sådan, at han destillerede livskraften ud af det; for ham var det *umuligt at tænke sig riget som et rent indre*, der lod den ydre verdensorden med dens tusindfoldige uret og elendighed uberørt. Riget var alt omfattende. [...] Han var for stor til at være frelser blot for en del af menneskelivet."⁴⁷

Her er vi inde ved kernen i Ammundsens følelse af sit kristeligt begrundede samfundsansvar. "Linjerne må bestandigt trækkes fra det mest centrale, personlige i kristenlivet ud i det sociale."⁴⁸ Med andre ord; Kristendom handlede for ham om at komme fra sit lønkammer ud i aktivt kristenliv!⁴⁹

Englandsrejse og samfundsengagement

Kort tid efter Ammundsen var blevet professor, fik han på en rejse til England blik for det kristeligt-sociale engagement. Det skete i sommeren 1902. Man kan finde adskillige breve i Ammundsens arkiv til familie og venner fra dette ophold, hvoraf det fremgår, at det var en "ganske ny verden, der åbnede sig for ham, da han kom til England."⁵⁰ Han mødte kirkens arbejde i slumkvarterne i London's East End, oplevede også "settlement"-bevægelsen ved selvsyn, ligesom han også fik øjnene op for den kristne studenterbevægelse i dens engelske udformning, da han deltog i et stort internationalt studentermøde – "the Student Christian Movement" – med flere af dens førende skikkelser, blandt andet John Mott.⁵¹

Hvad der tiltalte ham i England, var kravet om et kristenliv, der engagerede hele personen, kombineret med en åbenhed over for alle tidens videnskabelige, kulturelle og sociale spørgsmål, men også den kristne verdensmissions nødvendighed talte stærkt til ham.⁵² Englandsopholdet fik uden tvivl hans øjne op for det sociale spørgsmål og det praktiske kirkeliv, snarere end Tysklandsopholdet, hvor det mere var teologien, der optog ham.⁵³

Efter sin hjemkomst fra England og i de følgende mange år engagerede han sig således i den danske og nordiske kristne studenterbevægelse, som blomstrede i disse år, både nationalt og internationalt, han blev selv en af førerne i den danske gren.⁵⁴ Han var i fem år (1915-19) formand for det nydannede *Danmarks kristelige Studenterforbund*, der var en sammenslutning af de to foreninger *Studenterhjemmet* og *Kristeligt Studenterforbund*.⁵⁵

Ammundsen sympatiserede med arbejderbevægelsen, og han gik under en strejke op på avisen *Social-Demokraten* for at lade sig interviewe i forbindelse med en strejke blandt Frihavnens arbejdere. Det skabte efterfølgende polemik i pressen. Han skrev i sin dagbog i de dage i 1914, at "jeg har lært, i hvilken grad socialdemokraterne har ret i, at kirken støtter kapitalen,"⁵⁶ og han slog fast at "vi – trods vor skrøbelig-

hed – [må] tage vor kristendom ind i alle forhold. Hvis vi ikke kæmper for den i verden, behersker verden os.”⁵⁷ Men han rejste også spørgsmålet i den forbindelse: ”Kan livsformerne overhovedet kristnes?”⁵⁸ Ammundsens hovedsynspunkt er udtrykt således: ”En af de vigtigste opgaver for kirken vil blive ikke at tage direkte parti i den politiske og sociale kamp; det må enhver kristen gøre, som han nu nødes dertil for Guds ansigt – men at *skabe et socialt sind*.”⁵⁹

Krig og nationalfølelse

Ammundsen bekymrede sig om den stigende spænding imellem landene op mod 1. verdenskrig, og han skrev om krigs-religiositeten og retorikken i de europæiske lande, som også kirkerne ude i Europa opdannede til; hvordan kan det være, at så stor en part af den verserende nationalisme gang på gang bliver iklædt kristeligt farvede argumenter, spurgte han?⁶⁰ Patriotismen og dens udskridning i nationalismen var som bekendt voldsom overalt i Europa i årene op til og under 1. verdenskrig.

Også i kirkerne var det kun sjældent, at der hørtes fredsappeller under gudstjenesterne, snarere var det opråb om at understøtte krigen ”für Gott und Vaterland” (For Gud og fædreland): et håbløst sammenrod af ”Vaterlandsliebe, Kriegslust und christliche Glaube” (Fædrelandskærlighed, krigsbegejstring og kristen tro), som Karl Barth udtrykte det i 1914.⁶¹ Ammundsen talte derfor også et sted om regulære ”krigsprædikener” og i den forbindelse om kristendommens ”fallit”.⁶² Han så i høj grad faren ved denne overdrevne nationalfølelse og patriotisme, at den var et ”brændbart stof” og kunne give ”en farlig næring til en flamme af uklogskab, fanatisme, vrede og uretfærdighed.”⁶³ Det er selvsagt den ekstreme nationalfølelse, han her sigtede til, og han fik jo desværre ret. Verdenskrigens udbrud viste, i hvor høj grad det nationale kunne omformes til ”brændbart stof”.⁶⁴

Økumeni og fred

Ammundsen var også gennem hele sin professortid og som biskop engageret i det internationale fredsarbejde og den såkaldte økumeniske bevægelse.⁶⁵ Han var blandt andet en hovedskikkelse i Kirkeligt Verdensforbund til fremme af international forståelse (”World Alliance for international Friendship through the Churches”), grundlagt 1914, og i

Kirkens liv og arbejde (”Life and Work”), som senere blev slået sammen til Kirkernes Verdensråd på det store kirkemøde i Amsterdam i 1948.⁶⁶ Han holdt i Danmark talrige foredrag om den økumeniske tanke: ”Kirkelige Enhedsbestræbelser”, ”Kirken og Freden”, ”Kampen for Freden”, ”Folkeforsoning” med flere.⁶⁷

Han så det nærmest som en forpligtelse at deltage i Verdensforbundets arbejde, og ”Det er en opgave for [...] kristne at slutte sig til Verdensforbundet og søge at vise, hvordan troens indre liv driver os ud i arbejde i den verden, hvor vi nu engang er sat til at *leve*.”⁶⁸ På Verdensforbundets kongres i Bergen 1927 udtalte han:

”Jeg tror, vi må lægge meget arbejde på at indse, hvad krig egentlig er. At den har en ganske særlig evne til at kalde alt det dæmoniske frem i menneskene. Man går nemlig ikke i krig for at lade sig skyde, men for at skyde andre ned [...] Vi mener, at krig er i sig selv stridende mod Kristi ånd, ikke bare mod enkelte Bibelsteder. Dette er ikke pacifisme i snævrere forstand. Jeg kan ikke selv klare at indtage kvækerstandpunktet.”⁶⁹

I dette arbejde for international forståelse og fred (Verdensforbundet) var han i tæt samarbejde med den svenske ærkebiskop Nathan Söderblom, som han beundrede.⁷⁰ Ammundsen var konstant til møder også med mange andre europæiske kirkeledere og teologer, blandt andet D. Bonhoeffer fra den tyske Bekendelseskirke, som han mødtes med på en økumenisk konference på Fanø i 1934, hvor Ammundsen i samarbejde med den engelske biskop Bell udformede mødets resolution. Heri slås utvetydigt fast, at den tyske evangeliske kirkes frihed er truet af en diktatorisk kirkeledelse, og at undertrykkelse af ytringsfriheden er uforenelig med at være Kristi kirke.⁷¹ En klar fordømmelse af den tyske rigskirke.⁷²

Som tidligere nævnt fandt Ammundsen en sådan isoleret kritik af den rent kirkelige situation utilstrækkelig, men møderesolutionens ordlyd har været det, man kunne enes om. Der var divergerende opfattelser på mødet, om man for eksempel formelt skulle bryde med rigskirkeadministrationen eller ej. Bonhoeffer talte for, Ammundsen var imod.⁷³

Få dage før sin 60 års fødselsdag i 1935 blev Ammundsen enstemmigt udpeget som ny formand for Verdensforbundet på et møde i Chamby sur Montreux i Schweiz, hvor over 150 delegerede fra 31 lande deltog. Her udtalte han sig om den holdning, kirken bør indtage, ansigt til ansigt med de vanskelige internationale konflikter, man stod over for: Kirken var og skulle manifestere sig som ”åndens enhed i fredens

bånd", være "et samlingssted for søgende mennesker", og give menneskeheden et "tilflugtssted hinsides fronter og forskelle."⁷⁴

Han så kirkernes bidrag til freden som først og fremmest forebyggende og gennem internationale møder og konferencer at "skabe et sind, som umuliggør krigen", for det er "af overordentlig betydning, at der er steder, hvor man kan mødes og få talt ud."⁷⁵ Det var blandt andet sådanne kontakter, som Verdensforbundet ville udbygge og pleje. I de samme dage i Schweitz i 1935 prædikede han på fransk i kirken, l'Église de Passy, meget apropos over det aktuelle tema: "Guds fred og freden mellem folkene" ("La paix de Dieu et la paix entres peuples").⁷⁶ I prædikenen sagde Ammundsen blandt andet: "Jo mere den universelle kirke bliver betragtet som en virkelighed, der forener mænd og kvinder af alle nationer i Kristi Legems fællesskab, des mere vil den blive en forenende kraft", både imellem kirkerne og mellem landene.⁷⁷ Splid og splittelse mellem kirker og nationer vil altid være i modstrid med Jesu bøn: "at de alle må være ét." Alt sandt økumenisk arbejde tjener derfor freden, fordi det leder kirken til at virkeliggøre den enhed, som findes i den – understregede Ammundsen.

En sådan bredt funderet kirkemand med stort vidsyn til de europæiske kirker, tidens fredsarbejde og samfundsspørgsmål blev den første biskop i Sønderjyllands efter Genforeningen.

Biskop og Sønderjylland

Ammundsen blev indsat under gudstjenesten i Haderslev Domkirke som stiftets nye biskop 15. april 1923.⁷⁸ Hans prædiketekst var over "Den gode hyrde" fra Johannes evangeliet, kapitel 10, og den var ikke tilfældigt valgt. For den kunne bedre end noget andet gøre det klart, at han ville være hele stiftets biskop, for de danske såvel som for de tyske i landsdelen. I sin prædiken sagde han blandt andet:

"Vi sang: Nu bede vi den Helligånd at sammenknytte os ved troens bånd. Men det er det underlige, at vi sammenknyttes desto stærkere, jo mere vi hver for sig står over for ham som den enkelte og ser hen til ham. Det er kristendommens vej over for al spliden og uenigheden i verden: at få mennesker til at se samme vej og gå samme vej, i det samme store følge."⁷⁹

Kristendom er med andre ord ifølge Ammundsen hævet over de kirkelige partier, over det nationale og de kulturelle forskelle. *Kristus er alles hyrde!*

15. april 1923 blev Valdemar Ammundsen viet som biskop i Haderslev stift, og han gik i den sammenhæng i procession med stiftets præster, her ved Præstegade 20 i Haderslev. Historisk Arkiv for Haderslev Kommune.

Det kan ses som en programerklæring for Ammundsens virke som Sønderjyllands kirkelige førstemand! Han så i sin tiltrædelsesprædiken sin fremtidige hyrdegerning i lyset af den kristne enhedstanke. Måske opdager vi,

"... at ved siden af os går en, som vi ikke havde ventet at træffe der, og som vi måske endog helst var fri for at følges med: "Han er ikke af mit folk, mit parti, min kirke." Men Jesus vil netop udvide vore hjerter til at glæde os, når mennesker, der er helt anderledes end vi selv, finder sammen med os på vejen hen til ham."⁸⁰

Og mere eksplicit henvendt til de tyske medborgere i stiftet, udtalte han i samme tiltrædelsesprædiken:

"Og så har historiens gang jo tillige medført, at her i befolkningen er der dem, som nationalt regner sig til en anden fold. Også jer gør mit embede det mig til en pligt og ret at tjene med evangeliet, og jeg håber at kunne gøre det, også fordi jeg står i en ubetalelig gæld til Martin Luther, som er vor fælles reformator, og også fra senere tider har modtaget meget fra åndslivet på det sprog, hvori I helst hører om det hellige."⁸¹

Lige fra starten viste Ammundsen altså en udpræget sans for, i hvilket område af landet han skulle øve sin nye gerning. Og det fremgår, at han tillige gav sit fremtidige virke et klart og udtalt teologisk udgangspunkt.

Samme aften, efter sin tiltrædelsesgudstjeneste, deltog han i sit første sønderjyske kaffebord på hotel Harmonien i Haderslev. Han skrev i sin dagbog:

”Kaffebordet var særlig fornøjeligt med de mange korte, til dels kristelige lægmandstaler. For eksempel rejste en slagter fra Vejle sig og bød biskoppen velkommen, og sagde, at hvis nogen spurgte ham, hvad biskoppen havde sagt i sin prædiken, ville han (altså slagteren) svare: ”Biskoppen sagde meget; men skal jeg samle det, skal det være i det ord: Vi er samlede, ikke for at byde mig velkommen, men for at gøre Kristus til konge.”⁸²

Nationale spændinger og fællesliv

Den linje, som han anslog i sin tiltrædelsesprædiken, at ”holde sammen på danske og tyske” i sit stift, måtte gang på gang stå sin prøve.⁸³ Det varede ikke længe, før han blev opfordret til at prædike og holde foredrag på tysk for de tyske menigheder. Men han vidste også, at han skulle træde varsomt. ”Biskoppen kan nemt brænde fingrene”, fik han at vide. Ja, skrev han i sin dagbog, ”man må være forberedt på høvl, og så gå efter sin samvittighed.”⁸⁴ Men for det meste oplevede han ”åbne døre i alle kredse.”⁸⁵

Han kunne også få anonyme breve, der opfordrede ham til at fortrække fra Sønderjylland – for eksempel da han havde talt på tysk i St. Nikolaj kirke i Åbenrå om ”Was bedeutet uns der Glaube Luthers?” (Hvad betyder Luthers tro for os?).⁸⁶ Der var også nogle, der ikke brød sig om, at han gav sin støtte til indsamling til krigsramte tyske børn! De nationale strømninger, for ikke at sige modsætninger eller spændinger i Sønderjylland, fornemmedes!

”Luften er fuld af elektricitet!”, noterede han i foråret 1924, men han ville ikke bytte sin plads med nogen:

”Man har ikke tid til at falde i søvn. – Jeg forstår ikke de embedsmænd, som er komne herved og vil tage herfra igen. Sønderjylland ligefrem suger én til sig.”⁸⁷ Og han fortsatte: ”Jeg er lykkelig over, at den tjeneste, jeg har fået her, er netop en med Kristi evangelium. Og jeg har den urokkelige overbevisning, at netop det at handle ud fra Jesu tanker også er det i national henseende rigtige.”⁸⁸

Selv oplevede han det heller ikke som et problem at forkynde på et andet sprog end sit eget modersmål, hvorved han også her adskilte sig fra de mere grundtvigske kredse. Og som biskop benyttede han ved flere lejligheder det tyske sprog. Ganske vist kunne Grundtvig, sagde han, skrive i sangen ”Moders navn er en himmelsk lyd” fra 1837, at ”modersmål er vort hjertesprog, kun løs er fremmed tale” – men at prædike på et fremmed sprog kunne give prædikenerne en spændstighed, for der er en ”vis spænding over det. Man selv og tilhørerne er klar over den forskel, der er tilstede. Men netop spændingen kan give kraft. Man står her som dansk og vil inderlig gerne tjene de tyske med det evangelium, som er over os alle.”⁸⁹ Ammundsen hilste med glæde, når præster i stiftet forsøgte på det, og det i nogen grad lykkedes!⁹⁰

Ammundsens kirkelige ideal havde meget til fælles med det folkelige liv, som man rent faktisk levede sammen i Sønderjylland. ”Familierne kan jo ofte være delt”, skrev han, ”en bror er dansk, en anden tysksindet, en tredje bare slesviger og så videre – for slet ikke at tale det enkelte menneskes eget sind!”⁹¹ Skillelinjerne bevæger sig på kryds og tværs. Men hvorfor skulle dét gå ud over fællesskabet på det sted, man lever og bor?

Det handlede ikke for Ammundsen om at udjævne forskellene, men man bør have øje for det fælles. ”Vi lever ved siden af hinanden, har fælles kår. De store oplevelser i livet, i glæde og sorg, er fælles. Der er en rigdom i at finde hinanden og give hinanden hånden, og megen værdi i samarbejde i fælles organer. Allerdybest fælles er tro og kirke.”⁹²

At dette syn jævnlige udfordrede Ammundsen til at handle smidigt, kan et lille eksempel illustrere: Ved genåbningen af Sct. Marie kirke i Sønderborg kort før jul 1924, hvor han skulle prædike, opstod problemet, at tyskerne havde højmesse den sidste søndag før jul, hvor genindvielsen egentligt skulle have fundet sted. Fra dansk side ville man ikke tage denne højmesse fra dem, dog ville man heller ikke genåbne kirken med en tysk gudstjeneste – altså et vaskeægte dilemma! Ammundsen løste det ved at henlægge genåbningsgudstjenesten til om fredagen den 19. december!⁹³

Om forholdet til den tyske befolkningsdel i Sønderjylland udtalte han så sent som i 1933 i foredraget ”Sønderjylland og freden”:

”Vi skal aldrig glemme, at de tysksindede for største delen er af samme rod som de danske; vi er sat til at leve sammen, og det bør aldrig være os, der overskærer de bånd, som forener os. Tyske og danske er nu engang naboer, de to lande vil altid ligge op til hinanden, og i grænselandet mødes de. Over den nationale kamp må man aldrig glemme, hvad der forener menneskeligt og endnu dybere kristeligt.”⁹⁴

Ammundsen fandt derfor også, at frimenighedsdannelse, og det gjaldt både danske og tyske, principielt set var en uorden. Og han prøvede i de første år af sin bispetid at få "udbryderne tilbage i folden", det vil sige til Folkekirken, både danske og tyske. Men han følte sig ret ene med synspunktet. Midtvejs i sin bispetid konstaterede han i sin dagbog, at hans program "at holde sammen på dansk og tysk" havde fået endnu større vanskeligheder. Det skyldtes ikke alene tyskernes afgang fra Folkekirken, men også at kun få danske forstod værdien af at "gøre noget for at holde på dem, at knytte et virkeligt bånd til dem." Han måtte derfor erkende, at han stod "temmelig ene om denne opgave i det store. Og jeg har kun i begrænset grad haft held med mit arbejde."⁹⁵

Kontinuiteten i synet på det nationale

Som allerede antydet engagerede Ammundsen sig i en meget ung alder i Sønderjylland, da denne landsdel var under tysk styre.⁹⁶ Han havde til at begynde med observeret alt dette fra København og gennem avislæsning. "Hvordan er behandlingen af nordslesvigerne under den preussiske regering? – Modersmålet er næsten blevet udjaget af skolerne – i Luthers folk!", skrev han i 1909 i en debat i det liberale, kulturprotestantiske ugeblad *Die christliche Welt*, som hans bekendte teologiske professorkollega Martin Rade i Marburg redigerede. Anledningen var blandt andet, at konservative tyske nationalister havde angrebet den engelske boerpolitik i Sydafrika. Det fik Ammundsen til at gå offentligt ud og appellere til tyske liberale intellektuelle, herunder Martin Rade, om at tage afstand fra preussernes massive tvangs- og fortyskningspolitik over for de danske sønderjyder omkring århundredeskiftet: "Hvorledes kan de kristne i Tyskland tie til den uret, som uafsladeligt sker mod de danske i Nordslesvig fra Preussens side?"⁹⁷

Ammundsen undlod ikke i debatten at indrømme, at Danmark havde begået en "lille" uret med sine sprogreskripter i Mellemlesvig i årene efter 1850 og en "større" uret ved "for sejt at have holdt fast ved vor historiske ret, hvorefter hele Slesvig helt igennem var dansk land."⁹⁸ Flere af sine synspunkter fik han medhold i, men debatten skal i øvrigt ikke forfølges her. Ammundsen lod den udgive i en lille bog "Nordslesvig" i 1909.⁹⁹

Han opnåede med sine indlæg at få det slesvigske spørgsmål på den udenlandske dagsorden og frem i offentlighedens rampelys. Og hans efterfølger som biskop, C.W. Noack, nævnte i en mindeartikel fra 1948 om Valdemar Ammundsen, at denne "håndsrækning i deres trængsels-

tid glemte de danske sønderjyder ham ikke for, da han kom til dem i glædens dage."¹⁰⁰ Det er værd at understrege, at Ammundsens standpunkt på ingen måde betød en negligering af nationalfølelse og patriotisme, for som han skrev i 1913:

"... hvor ville verden blive meget fattigere, hvis det nationale blev udryddet! Nationalfølelsen er ikke noget primitivt, men den er en af de fineste blomster i menneskeslægtens udvikling. For ligesom et samfund beriges ved at eje mennesker, der er virkelig ejendommelige, karakterer, således beriges slægten gennem nationerne og sprogene, og i den store koncert er der i høj grad også brug for de små nationers stemme."¹⁰¹

Han kunne endnu i en tale i Sofia i 1933 understrege sit syn på det internationale og det nationale i forhold til fædrelandskærlighed:

"Der er en tåget internationalisme, som foragter egen nationalitet. Den vil vi ikke forsvare. Vi har ingen bekymring for, at man skal elske sit fædreland for højt. Tværtimod, vi ønsker stadig at lære den brændende fædrelandskærlighed mere at kende, men den sande, hvis væsen er den ægte kærligheds, der ikke ønsker sit folk noget mindre end det aller bedste."¹⁰²

Ammundsen ønskede ikke enhed som enhed, men netop "enhed i mangfoldighed."¹⁰³ Ja, men samtidig var han klar over, at faren lurede lige om hjørnet, for "Det nationale er brændbart stof!"¹⁰⁴ Og 1. verdenskrigs udbrud gav ham jo unægtelig ret. Men han havde altså også gjort sig sine overvejelser på dette vigtige område, inden han lod sig vælge til biskop i 1923. Og han var sig i høj grad bevidst om, at der er tale om en balancegang, hvis en overdreven nationalfølelse ikke skal udarte i nationalisme.

Helsognet og helsognspræsten

Ammundsen fremhævede både i sin tiltrædelsesprædiken og flere gange senere, at kirken skal frem for alt være et enhedsbånd. "Vi trænger i Nordslesvig til at fastholde, at kirken er større end alle partier og Guds rige større end kirken", skrev han for eksempel i 1928.¹⁰⁵ Denne opfattelse var som sagt både begrundet i hans overbevisning om den kristne kirke som en enhed af mange forskellige lemmer og den folkelige virkelighed i Sønderjylland, hvor han trods de nationale skillelinjer dog dybt nede så et fællesskab.

I en artikel fra 1928 skrev Ammundsen om helsognspræsten og begrundede det blandt andet teologisk:

”En sognepræst må tilstræbe at tjene *alle* med evangeliet. Mange, fra de yderliggående retningers side, vil sige: det er umuligt; retningerne vil stræbe ud fra hinanden og hver søge de præster, der passer dem. Jeg svarer: Jeg *vil* ikke tro dette. Det er et dogme for mig. Kristus er jo da ikke delt; skal det være nødvendigt at sige: jeg hører Paulus til og jeg Kefas og jeg Apollos? Nej og atter nej. At det nok så mange gange slår fejl, kan ikke overbevise den, for hvem denne enhed er en trossag. Han vil altid svare: ja, det gik galt igen; men det var hans skyld eller hendes skyld eller – og især – min skyld, ikke evangeliets.”¹⁰⁶

Han formulerede så sent som i 1936 endnu engang sin klare opfattelse af den i hans øjne mest ideelle ordning af kirkeforholdene i Sønderjylland. Det skete i et brev kort før hans død i 1936. Vel var han klar over de tiltagende vanskeligheder og politisk uro, der meldte sig i samtiden, blandt andet med nazificeringen i dele af det tyske mindretal. Men det ændrede ikke på hans principielle overbevisning, at:

”Det nye Testamente kender kun én menighed på hvert sted, at en spaltning er ud fra det apostoliske synspunkt en synd. [...] Modsætningen mellem jødekristerne og hedningekristerne var jo både teologisk og folkelig, men i kraft af sin tro satte Paulus kikkerten for det blinde øjne og sagde: Jeg ser ingen revne.”¹⁰⁷

At ”de kirkelige og folkelige spaltninger” i Sønderjylland rent faktisk i disse år var langt fra denne tankegang, som mest svarer til kristendommens væsen, så Ammundsen alene som tegn på manglende kraft. ”Jeg betragter det som en stor skade i dansk kirkeliv, at folk så let opgiver troskaben mod sognemenigheden for at tage en præst efter sin egen smag.”¹⁰⁸ Ganske vist kunne han også notere, at det var nødvendigt at have den danske kirkelige frihedslovgivning. Men, slog han fast, og uden at fravige det principielle, ”det er altid kun på grund af vor ufuldkommenhed. Så snart der har dannet sig to menigheder, må spørgsmålet blive, hvordan kan man få et nyt fællesskab mellem dem.”¹⁰⁹ Dog kan ”en folkelig deling af et sogn blive nødvendig, hvis den er sproglig begrundet. Hvis den ene folkedel ikke forstår den andens sprog, må der jo være to slags gudstjenester. Men selv i så fald må man søge at trække de forbindelseslinjer, som er mulige.”¹¹⁰

Man burde fra begyndelsen – altså i årene efter 1920 – have søgt at få sognepræster i blandede sogne, ”der behersker begge sprog. I nogle tilfælde vil nordslesvigske kandidater være de bedst skikkede.”¹¹¹ Han understregede, at opgaven for en dansk præst ikke er nationalt at omvende de tysksindede, for hver parts overbevisning er jo tilegnet gennem et langt liv. ”Man skal ikke diskutere forskellen, men forudsætte den, med takt undgå det, der kun vil såre, og så se at finde frem til det, som er fælles, menneskeligt og (ikke mindst) kristeligt.” Dette fælles” er et stort område. Livet i familie og arbejde, i glæde og sorg er fælles for os. Evangeliet er fælles, også netop i luthersk udprægning.”¹¹²

Derfor var han, som sagt, heller ikke glad for den tyske frimenighedsbevægelse, ”som sondrer sig ud af folkekirken.”¹¹³ Og det i stigende grad i årene efter 1923, hvor den tyske frimenighed blev grundlagt i Tinglev. Ammundsen beklagede denne udvikling: Hvorfor skulle tysksindede med dansk eller sønderjysk modersmål, alene på grund af deres politiske overbevisning, gå til tysk gudstjeneste? Jo skarpere man gør den kirkelige deling, desto mere udelukker man en sådan politisk tysksindet fra ”dansk åndsføde”. Er det ikke urimeligt og ”både kirkeligt og folkeligt set absolut skadeligt, hvis disse mennesker med dansk modersmål af selve ordningen forhindres i at kende den danske Bibel og salmebog?”¹¹⁴

Han svarede selv: ”Det eneste rigtige var at tilstræbe en ordning, hvorefter hjemmetyskerne kunne gå til dansk gudstjeneste – som de tit gjorde i tysk tid – og desuden få de tyske gudstjenester, som de måtte ønske, *uden noget brud*.”¹¹⁵ Med til historien hører, at man fra tysk side var utilfreds med den ”danske folkekirkes betjening af tyske kredse på landet” i årene efter 1920.¹¹⁶ Det leder frem til en slags konklusion i brevet fra kort før hans død:

”I 1920 kunne man sikkert ved tilknytning til den gamle, værdifulde sognebevidsthed have fået en fyldestgørende ordning, hvis man fra dansk side havde været fordomsfri nok. Man burde i de blandede sogne have søgt at få præster, der kunne prædike på begge sprog, og, hvor det ikke forslog, have ansat et par tyske diasporapræster, som man skulle se at få til at samarbejde med sognepræsterne.”¹¹⁷

Men, som han lakonisk skrev i brevet: ”Vor ordning var truffet, før jeg fik med tingene at gøre.”¹¹⁸ Og i samme åndedrag fremhævede han ordningen i de fire sønderjyske købstæder, hvor både den danske og tyske præst var ansat af Folkekirken i samme menighed. Ammundsen

erkendte dog også, den voksende nationalsocialismes indtrængen i mindretallet uden tvivl ville have "sprængt" en helsøgningsordning, men føjede så en for ham typisk bemærkning til, "det er for mig intet bevis på, at den er forkert – tværtimod!"¹¹⁹

Visitatser og præsterne

Som biskop rejste Ammundsen meget rundt i sit stift, han talte i kirkerne, ved menigheds møder, nedlagde grundstene til nye kirker, prædikede ved gudstjenester, gennemførte visitatser af en uges varighed i mindst 30 sogne, afholdt ordinationer og meget andet.¹²⁰ Især i den første tid bestræbte han sig på at lære sit stift at kende, ganske særligt den sønderjyske del. Og han kunne lide det: "Det er en mærkelig følelse at køre igennem disse skiftende landskaber [...] og se på de 1000 gårde og huse og så tænke: alle disse mennesker har du ret til i kraft af dit embede at tjene med evangeliet!" Han noterede også de mange fyldte huse og kirker, hvor han kom rundt, og føjede til: "Det var ikke til at bære, hvis ikke netop vort egentlige budskab var evangeliet om, at det afgørende er ikke, hvad vi yder, men Guds nåde i Kristus."¹²¹

Når han var af sted på visitats i de større byer, tog han sig ofte god tid, for eksempel en hel uge, der som regel begyndte en søndag med gudstjeneste og sluttede den efterfølgende søndag, hvor Ammundsen holdt altergang og skriftetale. I ugens løb holdt han ofte ungdomsgudstjenester, besøgte skolerne, mødtes med menighedsrådene og søgte i det hele taget at få indblik i stedets åndelige liv. Når man tænker på, at han samtidig var besjælet af et stort internationalt engagement, førte korrespondancer på flere sprog, deltog i talrige møder i ind- og udland og så videre, bliver man mindet om, at travlhed absolut ikke er noget nyt fænomen! Også arbejdet med en ny salmebog optog ham.¹²² Han

Valdemar Ammundsen iført fuld ornat ved Haderslev Domkirke på et tidspunkt i 1920'erne. Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie.

var da også selv opmærksom på, at man også kan få det for travlt. Han sagde i en ordinationstale i 1925:

”Der er sandelig grund for den bøn, som jeg engang har læst: Frels mig fra skammen og tomheden ved et fortravlet liv. Nej, sjælen skal søge stilheden og ensomheden. Og forstår vi først at blive stille, da kan vi få evnen til at samle os i vort indre også midt i travlt arbejde, så vi er oven over arbejdet, og det ikke over os.”¹²³

Dette råd har han uden tvivl ikke alene foreholdt sig selv, men også givet videre til sine egne præster i stiftet! Præsternes ve og vel i det unge stift optog ham. Før han blev biskop, skrev han: ”En biskop skal skaffe præsterne åndelig næring og fornyelse” – og han samlede da også flere gange stiftets præster til konventer på Hoptrup Højskole, uden tvivl for at styrke sammenholdet og fællesskabet i det unge stift og bibringe præsterne faglig inspiration. Ammundsen har her optrådt skiftevis som professoren og biskoppen, og selv stod han tit på foredragslisten.¹²⁴

En af hans unge sønderjyske præster, Frode Beyer, som senere selv blev biskop i stiftet, fremhævede disse konventers indholdsrige og stimulerende karakter. Han karakteriserede også Ammundsens evne til at ”være noget for sine præster på tomandshånd. Han havde som regel let ved at tale med mennesker, og han havde en mærkelig evne til at få dem til at ”lukke sig op” og udtale sig om deres personlige forhold.”¹²⁵

Det blev til 46 ordinationer i hans embedsperiode, hvor der var samvær før ordinationen hos biskoppen til den såkaldte bispeeksamen. En af disse ordinander skrev efter eksamen og samværet i bispegården: ”Må jeg først have lov igen at sige tak for biskoppens vejledning og gode hjælp dengang. De fremhævede mit ansvar, men gav mig samtidig mod.”¹²⁶ En anden mindedes:

”Det var et hyggeligt ophold i familiens skød. Og der var spadsereture sammen med biskoppen; en dag gik turen gennem byen ned til Dammen og mindesmærket for de faldne fra Første Verdenskrig, og han fortalte om de nationale forhold hernede. Det var indholdsrige dage, hvor jeg følte, biskoppen tog sig tid til at være noget for en ung mand og give ham hjælp ved indgangen til præstetjenesten.”¹²⁷

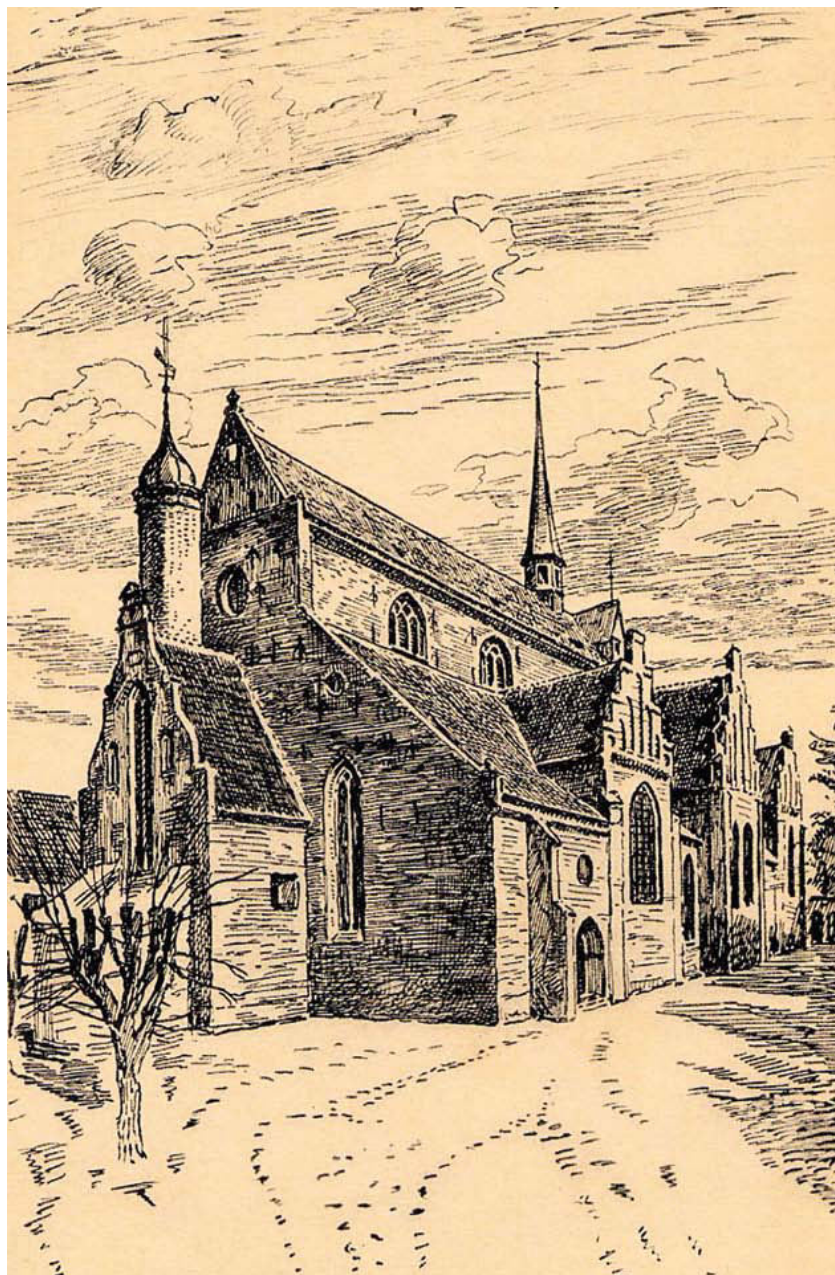
Valdemar Ammundsens død i 1936

I august 1936 talte Ammundsen på Liselund om reformationen i forbindelse med reformationsjubilæet. Samme måned prædikede han ved en gudstjeneste i Schweiz under et økumenisk møde på fransk.¹²⁸ I de følgende måneder var han vært ved et nordisk bispemøde i Haderslev, holdt to radiogudstjenester, et foredrag på et præstekursus om ”Retfærdiggørelsen og det nye liv”, holdt sengen en uges tid på grund af træthed, i gang igen, gennemførte to ordinationer i Domkirken i november, holdt foredrag dagen efter på tysk i Sønderborg om reformationen, og den følgende dag prædikede han i Ulkebøl kirke. Mere kunne nævnes. Han sparede ikke sig selv. Kort tid efter fik han et hjertetilfælde og måtte gå til sengs, og natten til 1. december døde han stille, efter at han om aftenen havde bedt sin hustru om at læse Brorsons salme ”Jeg går i fare, hvor jeg går.” Han blev 61 år. Ammundsen ligger begravet på Gammel Haderslev kirkegård ikke langt fra bispegården og nær mindesmærket for de faldne i 1. verdenskrig.¹²⁹

I den skrevne presse, både i Danmark og i udlandet, fik han et markant eftermæle. Ekstra Bladets overskrift på avisens forside ved Ammundsens død lød for eksempel; ”Dansk kirke har mistet sin bedste mand” – og underoverskriften betegnede ham som: ”Den lysende stjerne på de sorte kjolers triste himmel, biskop Ammundsen.”¹³⁰ Hans efterfølger på Haderslevs bispestol, C. W. Noack, skrev i en mindeartikel:

”I ham personliggjordes på en ejendommelig måde noget for den danske kirke karakteristisk, det på én gang stærkt midtpunktssamlende og overordentligt rummelige. At det var sådan, den danske Folkekirke mødte menigheden i Sønderjylland og bød den til sæde i det fælles hus, var uden tvivl af stor betydning.”¹³¹

En sådan biskop fik Sønderjylland efter Genforeningen!

Haderslev Domkirke. Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie.

KILDER

Trykte:

Artikler og bøger udgivet af Valdemar Amundsen (VA):

- VA, Sønderjyllands Historie, V. Bind. København, 1933 (1930-43).
- VA: "Udlandet og nationalitetskampen i Sønderjylland. Frisindede tyske røster". I Dahl, Svend og Axel Lindvald, red.: *Sønderjylland*. 2. bind. København, 1919, s. 195-228.
- VA: *Social Kristendom: Fremstilling af W. Rauschenbuschs Kristendomssyn*. København, 1931a.
- VA: "Svar til Gustav Brøndsted". I *Tidshverv*, 1931, s. 79-82.
- VA: "Kirkens tjeneste i Sønderjylland". I Nordentoft, J., red.: *Dansk Kirkeliv*, 1928, s. 94-121.
- VA: *Et ord i øjeblikket. Foredrag i Studenterhjemmet 10. september 1914*. København, 1914.
- VA: "Fra Danmarks Grænseland". I *Kristen gemenskap: Nordisk tidsskrift for de ekumeniske strævandena*, 1929, s. 69-75.

- VA: "Hvad gør Kirken for Freden". I Rindom, E., red.: *Dansk Tidsskrift. Ny Række. Gads Danske Magasin*, 1930, s. 129-140.
- VA: "Nekrolog over Nathan Söderblom". I *Målet og Vejen*, 1931, s. 108-110.
- VA: "Nationalitetsethik". I Wellejus, H. og N Møller, red.: *Kirke og Folk. Kirkeligt. Kulturelt Maanedsskrift*. Odense, 1926, s. 193-197.
- VA: *Sønderjylland og Freden. Foredrag ved Landsmødet i Kvindernes internationale Liga for Fred og Frihed i Herning d. 27. Oktober 1933*. København, 1934.
- VA: "Den gode Hyrde". *Tiltrædelsesprædiken i Vor Frue Kirke i Haderslev Søndag 15. April 1923*. København, 1923.
- VA: "Danmarks kyrka 1928-29". I *Svenska kyrkans årsbok*, 1930, s. 92-100.
- VA: "Svar til Gustav Brøndsted". I *Tidshverv*, maj 1931b, s. 79-82.
- VA: "Vi maa vokse ind i Fællesskabet". *Tale ved Afstemningsfesten på Haderslev Højskolehjem 10. Feb. 1933*. Haderslev, 1933.
- VA: "Kirkeligt Verdensforbunds Tilblivelse og hidtidige Virksomhed". I *Fredsvar den*, 1926, s. 19-23.

LITTERATUR

- Arffmann, Leif: "Den første bispevalgkamp i Haderslev Stift". I *Kirkehistoriske Samlinger*, 2020, s. 148-158.
- Bach-Nielsen, Carsten: "Historisk Essay – Kirken, krigen og kulturen". I *Historie/Jyske Samlinger*, 1994 – 1, s. 273-293.
- Bach-Nielsen, Carsten: "Danish Christian and theological responsens to the World War and post-war reconciliation". I *Kirchliche Zeitgeschichte*, Vol. 28. No. 1, 2015, s. 63-79.
- Becker-Christensen, Henrik: "Fra "mod hinanden" til "med hinanden". I Schultz Hansen, Hans, m.fl., red.: *Sønderjyllands Historie, bind 2 (efter 1815)*. Historisk Samfund for Sønderjylland, 2009, s. 241-472.
- Beyer, Frode: *Valdemar Amundsen. Liv og tanker*. København, 1954.
- Beyer, Frode: *Efterklang og eftertanke*. København, 1967.
- Christensen, Torben: "Ammundsen-opfattelsen i nyere dansk teologi". I *Fønix 4. årgang*, 1980, s. 334-358.
- Thyssen, A. Pontoppidan: *Dansk Præste og Sognehistorie, bd. X Haderslev Stift*. Århus, 1977.
- EKD (Evangelische Kirche in Deutschland): *Die Kirchen und der Erste Weltkrieg*. <https://www.ekd.de/kirchen-und-erster-weltkrieg-fragen-antworten-39690.htm>
- Fink, Troels: *Båndene bandt, I-II*. Aabenraa, 1999.
- Fink, Troels: "Grænsen mellem Ribe stift og Slesvig stift". I *Haderslev Stiftsbog*, 1976, s. 9-18.
- Grane, Leif: *Det teologiske Fakultet, 1830-1925. Bind 5*". Københavns Universitet, 1980.
- Gregersen, H. V.: "Haderslev stift i middelalderen". I *Haderslev Stiftsbog*, 1973, s. 12-26.

- Henningsen, Lars N.: "Lutherske kirker mellem dansk og tysk". Omrids af Sønderjyllands kirkehistorie efter reformationen". I *Sønderjyske Årbøger*, 2004, s. 133-170.
- Henningsen, Lars N.: "Nordschleswigsche Gemeinde og Dansk Kirke i Sydslesvig I-II". *Kronikker i Flensborg Avis*, 10.-11. marts 2020.
- Jessen, C. C.: *Biskop i grænselandet. Theodor Kaftan 1847-1932*. Historisk Samfund for Sønderjylland, 2009.
- Jessen, Friedrich: *Kirche im Grenzland*. Verlag der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft, 1973.
- Jessen, Friedrich: "De tyske frimenigheder i 1923". I *Dansk Præste og Sognehistorie*, bd. X *Haderslev Stift*, 1977, s. 82-87.
- Kjærsgaard, Jørgen: *Salmehåndbog I-II*. Det Kgl. Vajsenhus Forlag, 2003.
- Kühl, Jørgen: "Zweistromigkeit – om identitetsoptioner i grænselandet". Artiklen kan hentes på graenseforeningen.dk. Opslag 7.9.2021.
- Lausten, Martin Schwarz: *Danmarks kirkehistorie*. København, 1983.
- Lausten, Martin Schwarz: "Genforeningen i 1920". I *Teol. Københavns Universitet*, februar 2020.
- Lausten, Martin Schwarz: "Integrationsindsats, der lykkedes". *Kronik i Kristelig Dagblad*, 11.1.20.
- Lausten, Martin Schwarz: *Den kirkelige Genforening*. København, 2020.
- Licht, Christian de Fine: "Den nordslesvigske Vælgerforenings kirkeudvalg 1918-19". I *Sønderjyske Årbøger*, 1984, s. 87-120.
- Licht, Christian de Fine: "Haderslev Stift 1922-1997". I *Haderslev Stiftsbog*, 1997, s. 9-40.
- Licht, Christian de Fine: "Helsognspræsten". I *Kirkehistoriske Samlinger*, 2020, s. 73-83.
- Lindhardt, P. G.: "Personlighedsreligion som kirkehistorisk metode – En studie i Valdemar Ammundsens forfatterskab". I *Haderslev Stiftsbog*, 1973, s. 34-57.
- Malling, Anders: "Det sønderjyske salmebogsarbejde 1933-1953". I *Sønderjyske Årbøger*, 1964, s. 436-450.
- Malling, Anders: "Af Sønderjyllands Salmehistorie". I Hejlsberg Paulsen, H., red: *Slesvigs delte bispedømme. Festskrift ved Slesvig Bispedømmes 1000 års jubilæum 1948*. Samleren, 1949, s. 285-326.
- Martinsen, Jørn: "Da der blev skrevet kirkehistorie på Fanø". I *Ribe Amt* (1), 1997, s. 246-254.
- Noack, C.W.: "Valdemar Ammundsens Bispegerning". I *Præsteforeningens Blad*, 1948, nr. 9, 105-110.
- Nørregaard, Jens: "Nekrolog. O.V. Ammundsen". I *FS udg. af Københavns Universitet*, november 1937.
- Paulsen, H. Hejlsbjerg: "Menighedsafstemningerne efter Genforeningen". I *Haderslev Stiftsbog*, 1970, s. 26-38.
- Paulsen, H. Hejlsbjerg: "Fra Skolebænk til Prædikestol". I Hejlsberg Paulsen, H., red: *Slesvigs delte bispedømme. Festskrift ved Slesvig Bispedømmes 1000 års jubilæum 1948*. Samleren, 1949, s. 139-246.
- Petersen, Henry: "Theodor Kaftan, Slesvigs biskop 1886-1917." I Thyssen, A. Pontoppidan, red.: *Dansk Præste og Sognehistorie*, bd. X, *Haderslev Stift*, Århus 1977, s. 48-58.
- Schjørring, J.H.: "Liberalteologi og etisk idealisme hos Valdemar Ammundsen". I *Kirkehistoriske Samlinger*, 1979, s. 85-126.
- Schjørring, J. H.: *Kristendom og socialt engagement*. Berlingske, 1980.
- Schjørring, J. H.: "Ökumenische Perspektiven des deutschen Kirchenkampfes". I *Acta Theologica Danica*, vol. XVIII, Leiden, 1985.
- Schjørring, J. H.: "Der nationale Grundtvig und seine Wirkungsgeschichte. Anmerkungen zur Geschichte des Nachbarverhältnisses zwischen Deutschland und Dänemark". I *Grundtvig Studier*, 1999, s. 173-194.
- Schjørring, J. H.: "Valdemar Ammundsen. Kirkehistoriker og formidlingsteolog." I *Kirkehistoriske Samlinger*, 2002, s. 167-191.
- Schröder, Urban og J.H. Schjørring: "Tiden efter 1920". I Thyssen, A. Pontoppidan, red.: *Dansk Præste og Sognehistorie*, bd. X, *Haderslev Stift*, Århus, 1977, s. 61-72.
- Wogensen, Søren: "OV Ammundsen – den første biskop over Haderslev Stift". I *Langs fjord og dam. Lokalhistorie omkring Haderslev*, 2011, s. 13-28.

NOTER

- 1 Schröder, 1977, s. 61.
- 2 Haderslev Stifts oprettelse fremlægges udførligt af Licht, 1997, s. 9ff; jf. også Henningsen, 2004, s. 159 og Becker-Christensen, 2009, s. 279.
- 3 Becker-Christensen 2009, s. 268 og Licht, 2020, s. 74.
- 4 Henningsen, 2004, s. 58.
- 5 Wogensen, 2011, s. 25.
- 6 Beyer, 1954.
- 7 Jeg vil gerne takke Helle D. Kjeldsen og Annette B. Lindgaard ved Folkekirkens Videns og Uddannelsescenter i Løgumkloster for deres hjælp til at skaffe disse skrifter, artikler m.m.
- 8 For eksempel Licht, 2020, s. 78.
- 9 V. Ammundsen (VA) valgte at prædike over "Den gode hyrde" (Johs. 10,11-16).
- 10 Beyer, 1954, s. 158.
- 11 VA, 1923, s. 14 og Beyer, 1954, s. 145.
- 12 VA, 1928, s. 116.
- 13 Ibid., s. 103.
- 14 VA, 1933a, s. 410.
- 15 Ibid.
- 16 Udtrykket "Zweistromigkeit" kan ikke oversættes direkte til dansk, men det dækker en opfattelse af, at der er en særlig slesvigsk identitet, der både rummer dansk og tysk kultur. Se Jørgen Kühls artikel om Zweistromigkeit på graenseforeningen.dk.
- 17 VA, 1933a, s. 410 og Jessen, 2009, s. 89, 167 m.fl.
- 18 Beyer, 1954, s. 157.
- 19 VA, 1933c.
- 20 Beyer, 1954, s. 160.
- 21 Ibid.
- 22 VA, 1933.
- 23 Lars N. Henningsen 10.3.20, kronik i *Flensborg Avis* og Jessen, 1977.
- 24 Bekendelseskirken, ty. *Bekennende Kirche*, er en samlebetegnelse for den organiserede modstand 1933-45 blandt evangeliske præster og menigheder i Tyskland mod den nazificerede Rigskirke. Bekendelseskirkens kirkelige og teologiske ståsted blev præciseret på synoden i Barmen i slutningen af maj 1934 (Barmenerklæringen).
- 25 Schjørring, 1980, s. 206. Om Ammundsen og den tyske kirkekamp, se bogens kap. 7, s. 177-217 og Schjørring, 2002, s. 184-89.
- 26 Schjørring, 1980, s. 209.
- 27 Schjørring, 2002, s. 187.
- 28 Ibid.
- 29 Beyer, 1954, s. 162f.
- 30 Ibid, s. 10.
- 31 Johannes Helms havde som ung deltaget i Treårskrigen, og måtte efter nederlaget i 1864 som så mange andre embedsmænd forlade byen.
- 32 Beyer, 1954, s. 120.
- 33 Novitian, d. ca. 258. Fremtrædende oldkirkelig teolog og forfatter i Rom i 200-tallet. Kendt for sit hovedværk om Treenigheden og for at se med strenghed på frafaldne kristne under forfølgelserne. Han bliver i 251 leder af en ny kirke af hellige, som dannede menigheder rundt om i Romerriget, størst i Kartago. Titlen på det kirkehistoriske emne lød: "Kritisk fremstilling af Novatians liv og forfattervirksomhed samt eftervisning af den novatianske bevægelses omfang og betydning" (F. Beyer 1954, s. 24).
- 34 Ibid., s. 26 og Nørregaard, 1937, s. 122.
- 35 Nørregaard, 1937, s. 122 og Schjørring, 2002, s. 171.
- 36 Beyer, 1954, s. 102.
- 37 Ibid., s. 28. De fik deres bopæl i Østerbrogade 7B i Kbh.; i ægteskabet var der tolv børn, hvoraf seks døde i en tidlig alder.
- 38 Beyer, 1954, s. 168.
- 39 I kort form kan man finde Ammundsens syn på *Tidhverv*, i hans Svar til Gustav Brøndsted, VA, 1931, s. 79-82.
- 40 Læs T. Christensens afhandling, "Ammundsen-opfattelsen i nyere dansk teologi", 1980, s. 345ff; jf. også Schjørring, 2002, s. 179ff (som ikke nævner ovnt. afhandling af T.C.!).
- 41 Christensen, 1980, s. 345-46.
- 42 Ibid., s. 344.
- 43 VA, 1931b, s. 81.
- 44 VA, 1931a, s. 165.
- 45 Ibid, s. 156.
- 46 Ibid, s. 165.
- 47 Ibid, s. 61 (Ammundsens egen fremhævelse med kursiv).

- 48 Beyer, 1954, s. 115.
 49 Ibid.
 50 Christensen, 1980, s. 350.
 51 Et settlement er værested i belastede boligkvarterer, med kulturelle og sociale aktiviteter, værksteder og rådgivning, ofte ved frivillige universitetsstuderende, som opstod i slutningen af 1800-tallet i England. Det første settlement i Danmark er Kristeligt Studenter-Settlement på Vesterbro i København, grundlagt i 1911.
 52 Christensen, 1980, s. 351.
 53 Beyer, 1954, s. 21
 54 Ibid., s. 89-103
 55 Ibid., s. 95.
 56 Ibid., s. 106.
 57 Ibid., s. 109, i brev til H. Høgsbro (1934)
 58 Ibid., s. 109.
 59 Beyer, 1954, s. 107; artiklen er ikke dateret. Kursiveringen er Ammundsens egen.
 60 Schjørring, 1980, s. 88. Citatet er fra bogen om *Krig og krigsførende Kristne* (1916).
 61 Citat fra EKD Materialesamling, i: <https://www.ekd.de/kirchen-und-erster-weltkrieg-fragen-antworten-39690.htm>;
 62 VA, 1926, s. 20.
 63 Beyer, 1954, s. 124. Citeret fra artiklen "Vort folks kamp for livet" fra 1913.
 64 Ibid, s. 124-125.
 65 Økumeni, (af gr. *oikumene*), bestræbelser for en almen kirkelig enhed gennem dialog og samarbejde mellem de forskellige kristne kirker. En direkte udløber af den økumeniske bevægelse er bl.a. Kirkernes Verdensråd (1948)
 66 Beyer, 1954, s. 169ff. Kirkens Liv og Arbejde var en "datter" af Kirkelige Verdensforbund og drejede sig især om kristendommens forhold til det sociale.; mens Verdensforbundet sigtede på de internationale forhold og krigens bekæmpelse, jf. VA, 1930b, s. 133.
 67 Ibid., s. 178.
 68 VA, 1926, s. 172, jf. også Beyer, 1954, s. 168ff.
 69 Beyer, 1954, s. 133; Ammundsen uddyber sit syn på kirkens og Verdensforbundets arbejde for freden, i artiklen "Hvad gør Kirken for Freden" (VA, 1930a). Se også Schjørring, 1985, s. 27f. Kvækerstandpunktet refererer til den kristne kvækerbevægelses erklærede pacifisme.
 70 Beyer, 1954, s. 172; Se også Ammundsens mindeord over Nathan Søderblom i VA, 1931, s. 108-110.
 71 Martinsen, 1997, s. 253; Schjørring, 1980, s. 206ff; Schjørring, 1985, s. 66f, 68f og Schjørring, 2002, s. 1863.
 72 Martinsen, 1997, s. 253.
 73 Schjørring, 1980, s. 203f og 210. Om Fanø-konferencen og den tyske kirkekamp i disse år, se ovennævnte fremstillinger samt Schröder & Schjørring, 1977, s. 66.
 74 Beyer, 1954, s. 184.
 75 VA, 1930a, s. 137f.
 76 Beyer, 1954, s. 184.
 77 Ibid, s. 184-85. Johannes 17,21.
 78 Bispevalget afholdtes i foråret 1923. Selve valget blev afgjort i Ammundsens favør, med et pænt stort flertal (655 > 429) over den grundtvigske modkandidat Hjortkjær. Kun præster og menighedsrådsmedlemmer var stemmeberettigede ifølge den nye lov om bispevalg af 30. juni 1922. Den ikke-valgte Hjortkjær fortsatte dog som stiftsprovst. Licht, 1997, s. 9ff.
 79 VA, 1923, s. 12 og Beyer, 1954, s. 144.
 80 Ibid.
 81 Ibid.
 82 Beyer, 1954, s. 146.
 83 Ibid., s. 157-58.
 84 Ibid., s. 155.
 85 Ibid., s. 155.
 86 Ibid., s. 155.
 87 Ibid., s. 156.
 88 Ibid.
 89 VA, 1928, s. 109 og Beyer, 1954, s. 159-60.
 90 En af hans præster i stiftet – og senere efterfølger – Frode Beyer er et godt eksempel, jf. Beyer, 1967, s. 64 og Beyer, 1954, s. 160.
 91 Beyer, 1954, s. 154.
 92 Foredraget "Kampen for freden", 1928 og Beyer, 1954, s. 166.
 93 Beyer, 1954, s. 147f.
 94 VA, 1933b. Foredrag ved landsmødet i Kvindernes internationale Liga for Fred og Frihed i Herning, 27.10.33.
 95 Beyer, 1954, s. 157 og VA, 1928, s. 110.
 96 Schjørring, 2002, s. 181.
 97 Beyer, 1954, s. 122.

- 98 Beyer, 1954, s. 121.
 99 Et udførligt referat af debatten findes i Beyer, 1954, s. 120ff og i Schjørring, 1980, s. 57ff.
 100 Noack, 1948, s. 106.
 101 Beyer, 1954, s. 125
 102 Ibid., s. 182.
 103 Ibid., s. 182.
 104 Ibid., s. 125.
 105 VA, 1928, s. 116.
 106 Ibid., s. 159.
 107 Ibid., s. 160.
 108 Ibid., s. 160.
 109 Ibid., s. 161.
 110 Ibid., s. 161.
 111 VA, 1928, s. 109; se også Beyer, 1954, s. 162.
 112 VA, 1928, s. 109.
 113 Ibid., s. 110.
 114 Beyer, 1954, s. 162.
 115 Ibid., s. 162. Min fremhævnning.
 116 *Sønderjylland A – Å* 2011, heri art.: "Tysk Frimenighed", af G. Weitling; C. de Fine Licht, 2020, s. 76; se også Jessen, 1973, s. 52f.
 117 Beyer, 1954, s. 162.
 118 Ibid., s. 161 og Becker-Christensen, 2009, s. 297.
 119 Beyer, 1954, s. 162.
 120 Ibid., s. 147-51, hvor hans travle og mangesidige virke opridses.
 121 Ibid., s. 147.
 122 Ammundsens sad som formand for det i 1922 nedsatte Salmebogsudvalg, som endte med udgivelsen af *Den sønderjyske Salmebog* i 1926 – en samling af salmer fra både den Nordlesvigske salmebog og af endnu flere rigsdanske salmer. Den er blevet betegnet som en "overgang frem mod sammensmeltningen af salmerepertoiret i Sønderjylland og Danmark." (Art. "Salmebøger", af H.C. Hein, i *Sønderjylland A-A*). Ammundsen udpegedes også i 1933 til at sidde i det nedsatte Sønderjysk Salmebogsudvalg og udførte også her frem til sin død i 1936 et betydeligt arbejde. (Malling 1964, 440f, her også med karakteristik af Ammundsens selskabelige talent!).
 123 Beyer, 1954, s. 149.
 124 Ibid., s. 150-51.
 125 Ibid., s. 150.
 126 Ibid., s. 151.
 127 Ibid., s. 151.
 128 Ibid., s. 184.
 129 Ibid., s. 191 og Wogensen, 2011, s. 24f.
 130 Wogensen, 2011, s. 25.
 131 Noack, 1948 og Beyer, 1954, s. 167.

Zusammenfassung

In 1923 wurde Valdemar Ammundsen im neuen Haderslev Domstift zum Bischof ernannt. Er behielt diesen Posten bis zu seinem Tod im Jahr 1936. Davor war er an der Universität Kopenhagen Professor für Kirchengeschichte gewesen, wo er als beliebter Lehrer und Forscher gewirkt hatte.

Auch bevor er in Sønderjylland Bischof wurde, hatte die sønderjyske/nordschleswigsche Problematik ihn beschäftigt. Im Jahr 1909 debattierte er öffentlich in der deutschen Wochenzeitung Die Christliche Welt und kritisierte die preussische Unterdrückung der dänischen Nordschleswiger stark.

Als Bischof in Sønderjylland war es ihm wichtig, für Deutsche und Dänen im Domstift gleichermassen da zu sein. Die christliche Botschaft steht über einer nationalen. Seine Idealvorstellung war es, "das Dänische und Deutsche zusammenzuhalten", und dass seine Gemeindepfarrer alle in der jeweiligen Gemeinde bedienen sollte.

Diese Linie wurde "die Ammundsensche Linie" genannt, und er hielt die ganzen Jahre als Bischof daran fest. Sie entsprang der faktischen Realität in den Gemeinden in Sønderjylland, wo Dänen und Deutsche zusammenlebten. Vor allem war es Ammundsens klare Überzeugung, wie es auch aus seiner Eintrittspredigt deutlich wird, dass die christliche Botschaft Vereinigung bedeutet also „eine Herde, ein Hirte“.

Der Artikel beschäftigt sich mit Ammundsens vielfältige Arbeit vor seiner Einsetzung als Bischof und seine Jahre als Bischof in Sønderjylland. Der Artikel möchte sich einem Porträt des ersten Bischofs im Domstift nach der Wiedervereinigung annähern.

At tilhøre mindretal og flertal

AF JENS ANDRESEN

I denne erindringsartikel fortæller Jens Andresen sin historie som grænse-landsmenneske. Han er født og opvokset i Sydslesvig som en del af det danske mindretal; uddannet i Danmark og bosat i Løgumkloster-området siden begyndelsen af 1970'erne. Jens Andresen har gennem mange år været valgt til amtsrådet i Sønderjylland og senere til regionsrådet. Gennem næsten 20 år har han været medlem af Grænseforeningens hovedstyrelse, og var 2016-2020 foreningens formand. I denne artikel reflekterer han over sit liv, og om skiftet fra at være en del af et mindretal til at blive en del af flertallet, og om dansk-tysk samarbejde ved grænsen.

Er vi danske eller tyskere? Det spørgsmål blev aldrig stillet i mit hjem og i min familie. Overskriften for livet i vores hjem og i vor familie var, at vi var danskere, og danske ville vi være, så på mange måder har min barndom og opvækst ikke adskilt sig fra andre danskere, der er født i efterkrigsårene og vokset op i danske omgivelser. Men omgivelserne var alligevel ikke helt danske, og måske har jeg lidt særligt at berette om, i hvor vel jeg altid, når jeg selv har set på mine muligheder, har forudsat, at de har været de samme som de muligheder, der har været gældende for alle andre danskere på min alder.

Og lad mig indledningsvis slå fast, at det jeg er allermost taknemmelig for – netop er det, at jeg via min opvækst og mine forældres engagement i det danske mindretal må siges at have haft alle de samme muligheder som alle andre danskere på min alder. Sådan har jeg i hvert fald selv oplevet det, og læseren af disse efterfølgende linjer kan så afgøre, om ikke jeg har ret i det.

Begge mine forældres familier har siden folkeafstemningen og den deraf følgende grænsedragning i 1920 tilhørt det danske mindretal i Sydslesvig. Såvel min mor som min far kom fra dansksindede landbohem i den del af Tønder Amt, der fra 1920 blev tysk. Mine forældres familier kendte hinanden helt tilbage til starten af 20'erne, og dette kendskab havde i høj grad at gøre med deres engagement i mindretallets opstart som organisation. Mine forældre, der var født i henholdsvis 1917 og 1919, havde haft en opvækst, der var stærkt præget af de fattige og hårde forhold, der var gældende for landbruget umiddelbart efter afslutningen af 1. verdenskrig, hvor begges familier havde lidt tab i